

Buikema, R., Meijer, M., Willems, W., e. a., *Cultuur en migratie in Nederland, II, Kunsten in beweging 1980-2000, III, De kunst van het overleven. Levensverhalen uit de twintigste eeuw, IV, Nabije vreemden. Een eeuw wonen en samenwonen, V, Veranderingen van het alledaagse 1950-2000* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2004-2005, xiii + 473, xii + 361, x + 249, xiii + 446 blz., €35,- per deel, ISBN 90 12 09776 2 (II), 90 12 09774 6 (III), ISBN 90 12 09777 0 (IV), 90 12 097753 8 (V)).

‘Het is de Lou de Jong van de migratiegeschiedenis’, zei journalist Bart Top bij de presentatie van de lijvige laatste delen van de reeks ‘Cultuur en migratie in Nederland.’ Mogen de omvang en robuuste uitgave van de delen deze rake typering schragen, de gevarieerde aanpak en de veelheid van auteurs geven het geheel toch een volstrekt ander karakter dan ‘Het Koninkrijk.’ Die chronologische vertelling in detail van dag tot dag neergeschreven door één auteur staat mijlenver af van deze boekenreeks. ‘Cultuur en migratie’ biedt caleidoscopische visies, verschillende benaderingen, talloze auteurs en onderwerpen. Te veel om allemaal te behandelen. Alle delen krijgen een korte bespreking, terugwerkend van het meest recent verschenen deel.

Het meest origineel wat betreft de aanpak is het vijfde deel, over de veranderingen van het alledaagse. De direct tot de verbeelding sprekende hoofdstuktitels laten zien met hoeveel plezier aan dit boek is gewerkt. De hoofdstukken over cultuurvermenging door verandering van stijlen, smaken en waardeoordelen in de mode, taal, eetgewoontes, hygiëne, sport, flirttechnieken en families dragen de titels ‘Mooi’, ‘Leuk’, ‘Lekker’, ‘Schoon’, ‘Sterk’, ‘Sexy’ en ‘Eigen’. In dit deel schrijven de auteurs een hedendaags vervolg op de lotgevallen van uitheemse goederen en gebruiken die ‘Holland-eigen’ zijn geworden. Koffie en Perzische kleedjes – het is bekend – stonden bij de introductie in de zeventiende eeuw symbool voor exotische luxe. Tegenwoordig is een koffiehuis met Perzische kleedjes zelfs ‘ouderwets Oud Hollands.’ Handel, fascinatie, hebzucht en toe-eigening spelen een rol in zulke processen.

De centrale vraag van het boek is: hoe is de Nederlandse alledaagse cultuur de laatste vijf decennia door de inbreng van migranten veranderd? Cultuurveranderingen komen tot stand door een wederzijds proces dat van geval tot geval verschilt. Door het benoemen van ‘typisch eigen’ en ‘typisch anders’ worden sociale positie versterkt of grenzen tussen groepen gemaakt, behouden of juist opgebroken.

Meeslepend en grappig geschreven is het verslag van antropologe Marjo Buitelaar over haar ervaringen in een Marokkaanse hammaan in ‘Schoon’. De benadering van de cultuur in deze stukken – alledaagse gewoontes en gebruiken – is sterk antropologisch gekleurd. ‘Toe-eigening’ door de gevestigde cultuur van ‘nieuwe’ gebruiken stuit zelden op tegenstand. Het enige voorbeeld van zulk ‘verzet’ betreft het Turkse olieworstelen. De organisatoren wilden hun grote wedstrijd liever niet direct onder de vlag van de Koninklijke Nederlandse krachtsport en fitness federatie organiseren.

De tweede reeks hoofdstukken behandelt conflicten die bij cultuurverandering een rol spelen. Zodra de gevestigde gemeenschap zich door nieuwkomers of nieuwe gebruiken bedreigd voelt, zodra nieuwkomers eigen waarden of praktijken inbrengen, komen er spanningen. Wat een culturele kwestie lijkt, wordt een machtsconflict. Zo kan het gebeuren dat autochtone Nederlanders de aparte zwemuren voor (moslim-) vrouwen niet meer zien als een van de vele ‘doelgroep-zwemuren’, maar als een

antimoderne beperking voor de overige zwemmers. Dit conflict is het onderwerp van het hoofdstuk 'Het zwembad'.

'Het feest' behandelt de omstreden zwarte Piet in het Sinterklaasfeest. Staat zijn rol symbool voor het Nederlandse racisme of is de kritiek op zijn rol een aantasting van iets 'typisch Nederlands'? Het hoofdstuk over 'De wallen' benadert de onthutsende schemerwereld van de prostitutie vanuit de vraag naar het verschil in cultuur tussen verschillende groepen pooiers. Onderscheiden 'loverboys' zich van de 'pimps' en zo ja op welke wijze? De vraag naar de strijd om de publieke ruimte staat centraal in de hoofdstukken 'Het plein' en 'De wijk', die respectievelijk het nacht- en dagleven op het Haagse Hobbemapplein en de debatten over de moskeebouw behandelen. De zichtbare aanwezigheid van migranten in de openbare ruimte is ook vandaag de dag een terugkerend onderwerp van gesprek.

Het voorafgaande deel, 'Nabije vreemden', geschreven door Jaap Vogel, biedt een andere ingang tot het dagelijks leven. Vogel baseert zich grotendeels op bestaande literatuur, terwijl in de overige delen veel nieuw onderzoek wordt gepresenteerd. Het is een tamelijk zakelijk verhaal met 'wonen' als insteek. De culturele benadering is in dit deel wat minder prominent, het is eigenlijk eerder een sociaal-economische geschiedenis van migratie en migranten. Naast aandacht voor wonen en samenleven, gaat het ook vaak over werk. In zes perspectieven beschrijft Jaap Vogel de meest nabije vorm van samenleven tot de meest gescheiden. Het begint met een verrassende analyse waarin adoptiekinderen uit de jaren tachtig worden vergeleken met 'vakantiekinderen' uit de jaren twintig. De vergelijking in de tijd levert ook in het hoofdstuk over inwonend dienstpersoneel uit Duitsland kenmerkende gegevens over de machtsverhoudingen in de huiselijke sfeer tussen werkgeefsters en Duitse dienstbodes, Indische baboes en Filippijnse au pairs. In de hoofdstukken over kosthuis- en pensionbewoners en over ondernemende migranten staat de geschiedenis van gastarbeid mooi beknopt beschreven. De overeenkomsten tussen Italiaanse terrazzowerkers en ijsmakers en Chinese ondernemers die zich in dezelfde periode vestigden en uiteindelijk beide via het zwaan-kleef-aan-effect van familieleden hun restaurants tot in de kleinste plaatsen in Nederland wisten te brengen, legt een specifiek proces van migratie en integratie bloot, dat echter eerder op werken dan op wonen gebaseerd lijkt. De woonoorden voor gastarbeiders, wijken als de Bijlmermeer en Pathmos, de kampen voor Belgische vluchtelingen in de Eerste Wereldoorlog, het kamp voor joodse vluchtelingen eind jaren dertig in Westerbork, de woonoorden voor Molukkers en de hedendaagse asielzoekerscentra tonen het isolement en de scheiding tussen gevestigden en migranten. Dat dit boek in de jaren van het heftige integratiedebat rond 2000 is geschreven is aan alle kanten te merken. Alle nuances van het vage begrip 'integratie' zijn de revue gepasseerd.

Het meest ontroerend vond ik het derde deel, 'De kunst van het overleven', dat bestaat uit tien levensverhalen van migranten, acht geschreven door redacteur Wim Willems. Het persoonlijke verhaal biedt een rijke bron en oneindig veel verdieping van het thema 'Cultuur en migratie'. Annemarie Cottaar bijvoorbeeld gaat op zoek naar het verhaal van Surinaamse schildersmodellen, zodat er meer bekend wordt over de persoon achter het model, een belangrijke toevoeging aan het kunsthistorisch perspectief. 'De kunst van het overleven' is bij tijd en wijle poëtisch geschreven met talloze verwijzingen naar het innerlijke leven van de hoofdpersoon en hoe dat door de omgeving werd beïnvloed. Het voorbeeldige stuk van Barbara Henkes 'Rie Ton-Seyler:

een Duitse in Nederland, een Nederlandse in Duitsland' is geen monoloog, maar een dialoog tussen schrijfster en hoofdpersoon die vol is van context en nuance. De auteur reflecteert op de reflecties van de hoofdpersoon met andere historische context zodat een werkelijk karaktervol levensverhaal ontstaat, dat een sleutel tot de geschiedenis biedt. Wim Willems begint enkele interviews opvallend met een beschrijving van de relatie van zichzelf tot de geïnterviewde. Behalve de openheid en eerlijkheid die dit oplevert, maakt dit het verhaal vaak ook extra boeiend, zoals in 'Lilian Ducelle: de omzwervingen van een Indische journaliste.' De grand old lady van Indisch Nederland krijgt erkenning als duizendpoot, in haar eigenheid, in de rol die ze in het leven van haar echtgenoot Jan Boon/Tjalie Robinson had, in haar kostwinnerschap, in haar werk als modedontwerpster, in haar oordeel over de Nederlandse bekrompenheid waar zij zich in de Verenigde Staten aan kon onttrekken en in haar loyaliteit ten opzichte van haar man, voor wie het Nederlands onmisbaar bleek. De mogelijkheden die migratie voor vrouwen kan bieden, komen ook sterk naar voren in het verhaal dat Wim Willems schreef over de broers Luigi en Paolo de Mas, broers uit een Italiaanse ijssalon. Hun moeder was de spil van de ijssalon in Alkmaar die haar klanten in haar eigen gemaakte Nederlands groette met de uitdrukking 'Danke voor moi plezier', een zegswijze die tegenwoordig in Alkmaar schijnt te zijn ingeburgerd.

Door de persoonlijke introducties staat de biograaf naast zijn of haar hoofdpersoon. De uitspraak dat iedere biografie ook een portret van de schrijver behelst, wordt daarmee recht gedaan. Willems had al voor het werk aan dit boek contact met vele geportretteerden, zoals met de Turkse schrijver Sadik Yemni. Sinds het midden van de jaren negentig richt hij zich steeds meer op de lezers in Turkije, in plaats van in Nederland. Waarom dit keerpunt, vraagt Willems zich af. Het antwoord is een complex verhaal over taal en verbondenheid, toelating en erkenning. Het portret dat Chris Keulemans schreef van filmmaker Karim Traïdia kan ik echt niet ongenoemd laten. Het is buitengewoon emotioneel en dicht op de huid geschreven. Echt een kunstenaarsportret, dat tegen de achtergrond van de Algerijnse geschiedenis gaat om de strijd tussen schoonheid en vernietigingsdrift. Het verhaal van een overlever, die zonder geld en papieren met de trein in Nederland belandt en daar een prachtig oeuvre scheidt, waaronder een liefdesbetuiging aan het Groninger land in de vorm van de film 'De Poolse Bruid.' Zijn verhaal speelt – net als dat van Keulemans zelf – ook in politiek cultureel centrum De Balie in de intense jaren negentig, toen de eerste scheuren in het ideaalbeeld van de multiculturele samenleving zichtbaar werden. Het geweld in Algerije, de oorlog in Joegoslavië en de Rushdie-affaire, gebeurtenissen waarin moslims als beulen en als slachtoffers figureerden, zorgden voor grote betrokkenheid van kunstenaars. Dit deel is echt een aanwinst, het levert compacte en verhelderende teksten over identiteit en transnationaliteit en doet volledig recht aan het motto waarmee het start, Coetzee's zin 'Elk schepsel is een sleutel tot alle andere schepselen.'

Het tweede deel 'Kunsten in beweging 1980-2000' heeft dezelfde formule als het eerste deel dat de periode 1900-1980 onder de loep nam (zie recensie in *BMGN*, CXIX (2004) 280-282). Het bevat maar liefst eenentwintig artikelen, van wisselende kwaliteit, maar allemaal gebaseerd op nieuw onderzoek over de vraag hoe de kunsten in Nederland zijn beïnvloed door migranten en omgekeerd. Af en toe zit er een overlap van namen en onderwerpen tussen en binnen dit en de andere delen. Karim Traïdia bij voorbeeld komt in dit deel opnieuw ter sprake, in een stuk van Patricia